

в Росії та Беларусі. На жаль, в Україні вони залишилися тільки в проекті. Можна тільки сподіватися, що законотворчий процес у нашій країні відповідатиме сучасним тенденціям розвитку науки й техніки та сприятиме поліпшенню протидії злочинності.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що певні порушення конституційних прав і свобод людини в експертній діяльності органів внутрішніх справ можна пояснити низкою об'єктивних та суб'єктивних причин, пов'язаних з реформуванням системи МВС, серед яких: велика плінність персоналу, у тому числі керівного складу, різке зниження чисельності працівників, які мають достатній досвід роботи; невідповідність рівня заробітної плати обсягам інтелектуальних, нервових, фізичних зусиль працівників; недостатній рівень фінансування системи МВС з боку держави; зниження рівня соціальної захищеності; підвищення рівня злочинності та її «професіоналізму» й організованості тощо. Уважаємо, що певні негативні політичні та соціальні чинники, що впливають на діяльність експертної служби МВС, є тимчасовими й із закінченням реформування правоохоронних органів і наближенням їх до європейських стандартів будуть тільки сприятливими. На сучасному етапі протидії злочинності дотримання конституційних прав і свобод людини з боку працівників експертної служби МВС є обов'язковим і залежить від професіоналізму та особистих якостей кожного співробітника. У цьому аспекті виникає питання щодо якісного підготування експертних кадрів, одним із складників якої є ознайомлення з досвідом європейських країн у галузі дотримання прав і свобод людини.

П. І. Репешко, експерт Миколаївського відділення Одеського НДІСЕ,

В. В. Гузенко, заступник директора Одеського НДІСЕ,

О. М. Шабля, завідувач лабораторії Одеського НДІСЕ, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник

СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто стан нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності в Україні в умовах подальшого реформування судово-правової системи та судочинства. Проаналізовано проблеми, зумовлені належністю судово-експертних установ, служб і підрозділів до різних відомств, діяльністю судових експертів, які не працюють у державних установах.

Рассмотрено состояние нормативно-правового обеспечения государственного регулирования развития судебно-экспертной деятельности в Украине в условиях дальнейшего реформирования судебно-правовой системы и судопроизводства. Проанализированы проблемы, обусловленные принадлежностью судебно-экспертных учреждений, служб и подразделений к различным ведомствам, деятельностью судебных экспертов, не работающих в государственных учреждениях.

Організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ за ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» покладаються на міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність. Станом на чинний період судово-експертну діяльність у нашій країні за ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» здійснюють як державні спеціалізовані установи, серед яких науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні й судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я, а також експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України, так і судові експерти, що не є працівниками зазначених установ у випадках і на умовах, визначених цим Законом¹.

Засади судової експертизи за п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України мають визначатися виключно законами України. Отже, природно, що нормативно-правове забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності в Україні має здійснюватися з дотриманням цієї конституційної норми. Але аналіз чинного законодавства України свідчить про окремі недоліки в питаннях нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності, що не сприяє її розвитку в напрямку відповідності визначеним зобов'язанням стосовно демократизації суспільства та вдосконалення судоустрою й судочинства.

Актуальності дослідження судово-експертної діяльності та особливостям нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку цієї галузі сприяють дії держави з реформування судочинства, зокрема ухвалення змін до ЦПК України, ГПК України, КАС України, обговорення у Верховній Раді України проектів нового КПК України, а також опрацювання концептуальних розробок шляхів подальшого системного реформування правоохоронних органів і судоустрою й судочинства, які мають здійснюватися з урахуванням досвіду передових країн світу та за-

¹ Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII // Відом. Верхов. Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.

гальновизнаних міжнародних стандартів відповідно до стану розвитку суспільних відносин у нашій державі.

Дослідженню нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності приділяли увагу вітчизняні дослідники Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. А. Комаха, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, С. І. Тихенко, М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін. Проте окремі питання на цей час ще залишаються недостатньо висвітленими.

Так сталося, що ступінь наукового розроблення питань нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності в сучасній Україні є незначним і потребує комплексного підходу та наполегливої системної праці. Необхідність реформування судово-експертної діяльності задля забезпечення повноцінної реалізації в ній демократичних засад, верховенства права, законності, об'єктивності та незалежності свідчить про актуальність цієї публікації, оскільки питання вдосконалення нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності в Україні потребують подальших досліджень. Мета статті полягає в розв'язанні теоретичних і практичних питань реалізації нормативно-правового забезпечення державного регулювання судово-експертної діяльності в Україні та перспектив його удосконалення й розвитку.

Досліджуючи стан нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні, М. Я. Сегай виділив чотири структурні блоки, що становлять цілісну систему судово-експертної діяльності: а) діяльність держави з правового забезпечення судово-експертної діяльності на законодавчому і відомчому нормативно-правовому рівнях; б) діяльність державних органів виконавчої влади, що здійснюють функцію керування судово-експертною діяльністю; в) діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, що забезпечують організацію й проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах; г) діяльність учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз. У зв'язку з цим судово-експертна діяльність як об'єкт пізнання судової експертології, на переконання М. Я. Сегая, може бути визначена як діяльність держави, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою, здійснюваною професійними (атестованими) судовими експертами¹.

¹ Див.: Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки / М. Я. Сегай // Теория та практика судебной экспертизы і криміналістики. — Х. : Право, 2003. — Вип. 3. — С. 28.

Ураховуючи практичні потреби, законодавець передбачив у ч. 4 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» можливість залучати за рішенням особи або органу, що призначив судову експертизу, крім судових експертів, також інших фахівців з відповідних галузей знань для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами. При цьому в ч. 3 ст. 7 цього Закону визначено, що виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Коментуючи зміст ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», М. Я. Сегай слушно зауважив, що в цій статті не тільки закріплена вже існуюча державна форма судово-експертної діяльності, яка здійснюється судово-експертними установами, а й вона впорядковує також судово-експертну діяльність осіб, які не є працівниками державних судово-експертних установ, зазначивши, що така діяльність здійснюється у випадках і на умовах, визначених цим Законом. Можливість проведення судової експертизи такими особами передбачалась і до прийняття Закону за чинними на той час КПК України та ЦПК України, проте діяльність цих осіб не була поставлена в певні організаційні рамки, що зумовлювало виникнення деяких негативних наслідків, пов'язаних з відсутністю контролю за добором таких осіб і якістю їхньої роботи. Також наведена норма, за слушною думкою М. Я. Сегай, містить вичерпний перелік суб'єктів здійснення судово-експертної діяльності з правом проведення судових експертиз у формі державних спеціалізованих експертних установ¹.

Звернувшись до законів, які прямо регламентують діяльність органів державної виконавчої влади, у складі яких за ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» діють експертні служби, установлюємо відсутність у цих законах положень, які б надавали право на проведення судових експертиз. Наприклад, у п. 10 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про міліцію» встановлено, що міліція відповідно до своїх завдань зобов'язана проводити криміналістичні дослідження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, забезпечувати у встановленому порядку участь спеціалістів криміналістичної служби в слідчих діях². Є очевидним, що проведення криміналістичних досліджень за матеріалами оперативно-розшукової діяльності та проведення судових експертиз у кримінальних справах – це різні види діяльності. Проте Положення про експертну службу Міністерства внутрішніх справ,

¹ Див., напр.: *Сегай М. Я.* Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу» / М. Я. Сегай, Ю. Б. Форіс // *Експертизи у судовій практиці* / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — С. 16–17

² Див.: *Про міліцію* : Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII // *Відом. Верховн. Ради УРСР.* — 1991. — № 4. — Ст. 20.

затверджене постановою Кабінету Міністрів України, у п. 3 визначає, що одним із основних завдань цієї експертної служби є проведення експертиз і досліджень за кримінальними, цивільними та арбітражними справами, а також досліджень у позасудовому провадженні, виконання інших робіт у межах своєї компетенції¹. Крім того, у п. 2.3.13 Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України передбачено, що працівники експертних підрозділів установлюють за результатами проведення судової експертизи, досліджень з використанням колекцій криміналістичних об'єктів експертної служби осіб, які вчинили злочини, та події, взаємопов'язані з цими злочинами². Таким чином, підзаконними актами повноваження міліції безпідставно розширені (адже співробітники науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів при головних управліннях МВС у Криму, місті Києві та Київській області, управліннях МВС в областях, місті Севастополі й на транспорті, а також Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України є працівниками міліції). Крім того, заслуговує на увагу те, що всупереч завданням, поставленим перед міліцією Законом України «Про міліцію», підзаконними актами експертної служби МВС надано право проведення експертиз і досліджень не тільки за кримінальними, а й за цивільними та арбітражними (господарськими) справами, що вже аж ніяк не може бути визнане за припустиме.

Що стосується існування експертної служби в складі Міністерства оборони України, то Закон України «Про оборону України» визначає у ст. 16 серед завдань підприємств, установ і організацій у сфері оборони тільки проведення наукових досліджень та виконання розробок у сфері оборони³. Але Перелік закладів охорони здоров'я Збройних Сил України передбачає в п. 7 існування Бюро судово-медичної експертизи, у складі якої є центр судових експертиз і судово-медичні лабораторії⁴. Отже, й у цьому разі підзаконний акт надає органу державної виконавчої влади більше прав,

¹ Див.: Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : постановою Кабінету Міністрів України від 20 черв. 2000 р. № 988 // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 25. — Ст. 1055.

² Див.: Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 верес. 2010 р. № 456 // Офіц. вісн. України. — 2011. — № 8. — Ст. 395.

³ Див.: Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 9. — Ст. 106.

⁴ Див.: Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Збройних Сил України : наказ Міністра оборони України від 20 трав. 2004 р. № 162 // Офіц. вісн. України. — 2004. — № 22. — Ст. 1529.

ніж спеціальний закон, який регламентує функції, завдання та права цього органу.

З приводу існування експертної служби в складі правоохоронного органу спеціального призначення – Службі безпеки України, то слід зазначити, що в п. 15 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України» передбачено, що вона відповідно до своїх основних завдань зобов'язана проводити наукові дослідження та дослідно-конструкторські роботи, упроваджувати їхні результати в практику діяльності Служби безпеки України. У п. 2 ч. 2 ст. 25 цього Закону визначено, що в разі проведення заходів щодо боротьби з тероризмом і фінансуванням терористичної діяльності Служба безпеки України, її органи й співробітники мають також право залучати в установленому законодавством порядку до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів¹. Але наукові дослідження й дослідно-конструкторські роботи – це все ж не судова експертиза, а законодавче право залучати до проведення експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів – не підстава для створення відомчої експертної служби та виконання нею судових експертиз.

Органам, підрозділам, військовослужбовцям, а також працівникам Державної прикордонної служби України, які відповідно до їхніх службових обов'язків можуть залучатися до оперативно-службової діяльності, для виконання покладених на Державну прикордонну службу України завдань у п. 17 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» надано право проводити відповідно до закону судову експертизу паспортних документів, які згідно із законодавством використовуються під час перетинання державного кордону України². Ця норма прямо передбачає право проведення судових експертиз відомчою експертною службою, хоча й обмежує об'єкти судово-експертного дослідження виключно паспортними документами та умови – виключно під час перетинання державного кордону України.

Державне регулювання судово-експертної діяльності не може не враховувати змінень, які відбуваються внаслідок реформ, що здійснюються в країні. Важливими в напрямку вдосконалення організації цього виду діяльності, на переконання М. Я. Сегая, є проблеми оптимізації наукової організації та управління інфраструктурою судово-експертної діяльності, що забезпечують практичну реалізацію її правових і методологічних основ. До таких проблем слід віднести: а) оптимізацію організаційних форм керування державни-

¹ Див.: Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 27. — Ст. 382.

² Див.: Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 661-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 27. — Ст. 208.

ми судово-експертними установами й недержавними експертними структурами; б) уніфікацію науково-методичної та інформаційної бази судово-експертних установ, організацію й координування науково-дослідницької роботи в галузі судової експертизи; в) удосконалення методики та процедури атестації професійних судових експертів; г) організацію базового навчання фахівців у галузі судово-експертної діяльності гуманітарного й природничо-технічного профілів; ґ) удосконалення методичної та профілактичної роботи судово-експертних установ, оптимізацію використання слідчими й судами можливостей судових експертиз¹. Такий системний підхід до вдосконалення державного регулювання судово-експертної діяльності видається актуальним і таким, що заслуговує на врахування в подальшому опрацюванні теми.

Усвідомлення необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності сприяло на різних етапах розбудови незалежної держави України прийняттю окремих нормативно-правових актів програмно-концептуального характеру, безпосередньо або опосередковано спрямованих на реформування судово-експертної діяльності. Зокрема, у п. 1 Розділу V Концепції судово-правової реформи в Україні однією із важливих умов реформування органів розслідування, прокуратури, адвокатури і юстиції визнано створення судової експертизи як важливої й самостійної інституції, незалежної від органів попереднього (досудового) розслідування, діяльність якої повинна регулюватись процесуальним законодавством². В абз. 8 п. 2 Розділу IV Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів визначено, що судові експертизи в кримінальних справах не повинні здійснювати експертні служби, які перебувають у структурі органів досудового слідства³.

Станом на сьогодні принципам законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження, закріпленим у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» як принципи судово-експертної діяльності, найбільше відповідають судово-експертні установи Міністерства юстиції України. За слуханням зауваженням А. П. Зайця, однією з гарантій незалежності судового експерта відповідно до вимог ст. 4 Закону України «Про судову експертизу»

¹ Див.: *Сегай М. Я.* Указ. праця. — С. 30.

² Див.: Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : постанова Верховної Ради України від 28 квіт. 1992 р. № 2296-XII // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 30. — Ст. 426.

³ Див.: Про Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006 // Офіц. вісн. України. — 2006. — № 19. — Ст. 1376.

є існування установ судових експертиз, не підпорядкованих відомствам, до яких належать органи дізнання та досудового слідства¹. Крім цього, видається доречним визнати таким, що заслуговує на увагу, досвід виконання судових експертиз судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Судово-експертна діяльність атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, підлягає державному регулюванню за таких умов нормативно-правового забезпечення. По-перше, наказом Міністерства юстиції України затверджено стандарти надання адміністративних послуг, які визначають опис етапів процедури щодо присвоєння кваліфікації судового експерта Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції фізичним особам – фахівцям, що не працюють у державних спеціалізованих установах і мають намір пройти атестацію з метою отримання кваліфікації судового експерта². По-друге, Інструкція про призначення та проведення судових експертиз і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України, є для таких судових експертів обов'язковими до виконання³. По-третє, судові експерти, що не працюють у державних спеціалізованих установах, отримують кваліфікацію судових експертів у порядку, затвердженому Положенням про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів⁴. По-четверте, спеціально для цієї категорії судових експертів наказом Міністерства юстиції України затверджено Інструкцію про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах⁵.

¹ Див.: Заєць А. П. Організаційні проблеми судово-експертної діяльності / А. П. Заєць // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Х. : Право, 2004. — Вип. 4. — С. 11.

² Див.: Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг : наказ Міністерства юстиції України від 31 серп. 2009 р. № 1555/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://zakon1.rada.gov.ua/...](http://zakon1.rada.gov.ua/)

³ Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 46. — Ст. 172.

⁴ Див.: Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 9 серпня 2005 р. № 86/5 // Офіц. вісн. України. — 2005. — № 33. — Ст. 1996.

⁵ Див.: Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : наказ Міністерства юстиції України від 24 груд. 2003 р. № 170/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://zakon1.rada.gov.ua/...](http://zakon1.rada.gov.ua/)

Крім цього, важливими актами в нормативно-правовому забезпеченні державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності є затверджений постановою Кабінету Міністрів України Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, яким визначено процедури атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз (крім судово-медичної й судово-психіатричної)¹. На розвиток практичної реалізації цієї постанови наказом Міністерства юстиції України затверджено Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз. Цим Порядком визначається процедура формування й ведення Реєстру методик проведення судових експертиз. Держателем Реєстру є Міністерство юстиції України, що здійснює його ведення, а функції безпосереднього держателя Реєстру покладаються на Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України. Адміністратором Реєстру є державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України, що забезпечує технічне та технологічне створення й супроводження програмного забезпечення Реєстру, надання доступу до нього, забезпечує збереження та захист даних, що містяться в Реєстрі. Методика проведення судової експертизи включається до Реєстру за рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції². Наказом Міністерства юстиції України затверджено десять переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз³.

Підсумовуючи наведене, видається за можливе визнати, що нормативно-правове забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності в Україні здійснюється в напрямку забезпечення принципів судово-експертної діяльності, зокрема законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження. Для забезпечення повної незалежності судових експертів від органів дізнання, досудового й судового слідства слід виключити зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» можливість судово-експертної діяльності експертними службами органів державної виконавчої влади, у складі яких перебувають органи дізнання та досудового слідства, зокрема Міністерства внутрішніх справ України,

¹ Див.: Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : постанова Кабінету Міністрів України від 2 лип. 2008 р. № 595 // Офіц. вісн. України. — 2008. — № 77. — Ст. 2588.

² Див.: Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 2 жовт. 2008 р. № 1666/5 // Офіц. вісн. України. — 2008. — № 49. — Ст. 1585.

³ Див.: Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 30 лип. 2010 р. № 1722/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/...>

Міністерства оборони України, Служби безпеки України й Державної прикордонної служби України. Єдиними міністерствами, у складі яких можуть перебувати судово-експертні установи, можна визначити Міністерство юстиції України та Міністерство охорони здоров'я України. Чинним законодавством України на ці міністерства не покладено жодних із правоохоронних функцій. У них відсутні служби чи підрозділи, які б займалися оперативно-розшуковою, розвідувальною чи контррозвідувальною діяльністю, дізнанням і досудовим слідством або забезпечували б охорону правопорядку. Не перебувають у їхньому складі й органи правосуддя. Отже, належні умови для забезпечення незалежності, неупередженості та об'єктивності судово-експертної діяльності можуть бути створені тільки в складі цих двох міністерств.